

УДК 159.938.3:378

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Підбуцька Н.В., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті проаналізовано науково-методологічні підходи до дослідження психології становлення професіоналізму майбутніх інженерів. Основними методологічними підходами й принципами стали діяльнісний підхід, особистісно-орієнтований підхід, концепція становлення особистості в процесі професіоналізації, генетичний принцип і принцип системності, принцип активності.

Ключові слова: методологія дослідження, принципи психології, професіоналізм особистості, майбутній інженер, професіоналізація.

В статье проанализированы научно-методологические подходы к исследованию психологии становления профессионализма будущих инженеров. Основными методологическими подходами и принципами стали деятельностный подход, личностно-ориентированный подход, концепция становления личности в процессе профессионализации, генетический принцип и принцип системности, принцип активности.

Ключевые слова: методология исследования, принципы психологии, профессионализм личности, будущий инженер, профессионализация.

Pidbuts'ka N.V. METHODOLOGICAL BASES OF PSYCHOLOGY OF COMPETENCE FORMATION OF STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES

The article analyzes the scientific and methodological approaches to the study of psychology of competence formation of future engineers. Main methodological approaches and principles are: activity approach, personality-oriented approach, the concept of personality in the process of professionalization, the genetic principle and the principle of consistency, principle of activity.

Key words: research methodology, principles of psychology, professionalism, personality, future engineer, professionalization.

Постановка проблеми. Категорія професіоналізму особистості є досить динамічною сучасною категорією, що зумовлюється постійними змінами на ринку праці через соціально-економічні трансформації в суспільстві. Тому зазначений феномен потребує постійного аналізу, насамперед теоретико-методологічного, з боку психології, оскільки він допоможе виокремити головну сутність феномена, що стане підґрунтям для подальших наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології проблема професіоналізації та підготовки професіонала розкривається в межах професійного становлення й самовизначення особистості (Б.Г. Ананьєв, Г.О. Балл, Б.Ф. Ломов, В.О. Бодров, Н.Ю. Воляннюк, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Н.С. Пряжников, Є.С. Романова, О.Д. Сафін та інші вчені), досліджуються акмеологічні чинники розвитку професіоналізму (О.О. Бодальов, Т.М. Буякас, А.О. Деркач, В.Г. Зазикін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.І. Осьодло та інші автори), проблема психології професіоналізму та професіонала (Є.Ф. Волобуєва, С.О. Дружилов, О.П. Єрмолаєва, Г.В. Ложкін, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Ю.П. Поваренков та інші вчені). Ме-

тодологічний аналіз понять, які тісно корелюють із професіоналізмом особистості, спостерігається в працях І.В. Сингаївської (професійна успішність), І.М. Мельничук (професіоналізація майбутнього медика), В.Г. Панка (професійне становлення практичного психолога) та інших науковців. Проте недостатньо вирішеною є проблема теоретико-методологічного аналізу проблеми психології становлення професіоналізму особистості студентів інженерно-технічних спеціальностей.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити основні теоретико-методологічні підходи до розуміння психології становлення професіоналізму особистості майбутніх інженерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження склали такі підходи:

1) розвиток особистості з положень системно-генетичного підходу (Б.Г. Ананьєв, Б.Ф. Ломов, Є.О. Климов, С.Д. Максименко, М.С. Пряжников, В.Д. Шадріков та інші вчені);

2) аналіз структурного й функціонального принципів до розвитку суб'єктності особистості в межах діяльнісного підходу

(Г.О. Балл, А.В. Брушлинський, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко та інші автори);

3) розгляд особистості як складного, цілісного утворення в положеннях особистісно-орієнтованого підходу (О.Г. Асмолов, О.Г. Ковальов, Г.С. Костюк, В.С. Мерлін, К.К. Платонов, В.В. Рибалка);

4) аналіз професійного становлення та формування професіоналізму особистості в межах концепції становлення особистості в процесі професіоналізації (Л.І. Анциферова, Е.Ф. Зеєр, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, М.С. Пряжніков).

Застосування **генетичного принципу та принципу системності** щодо дослідження й розкриття психології становлення професіоналізму особистості протягом навчання є вкрай необхідним. Так, найвідомішими представниками цієї концепції є Б.Г. Ананьєв, С.П. Бочарова, Є.О. Клімов, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, М.С. Пряжніков, А.В. Сергєєва, В.Д. Шадріков та інші вчені. Так, Б.Г. Ананьєв розуміє генетичну психологію як науку, що спрямовується на вивчення соціалізації особистості, її структурні зміни протягом та під впливом навчання й виховання. Розкриваючи структуру особистості, учений бачить її розвиток у трьох планах: онтогенетичній еволюції психофізіологічних функцій, становленні діяльності й історії розвитку людини як суб'єкта праці, життєвому шляху [2, с. 145]. Досягнення зрілості у сфері праці пов'язується з досягненням працездатності, яка має певний потенціал для розвитку особистості. Розвиток особистості, у тому числі її професійної придатності, у вигляді життєвого досвіду та засвоєння професійної діяльності зумовлює інтелектуальний розвиток, формування індивідуального когнітивного стилю [2, с. 245]. Професійна придатність у свою чергу є історичною категорією, структура якої змінюється залежно від рівня розвитку виробництва, проте завжди орієнтується на певні вимоги професії. Б.Г. Ананьєв стверджує: «Загальна працездатність людини є продуктом її індивідуально-психологічного розвитку в конкретних соціальних умовах, а також однією з найбільш постійних характеристик людини як суб'єкта та особистості. Це означає, що її утворення відбувається задовго до початку професійної праці, а її розвиток не припиняється із завершенням якої-небудь конкретної систематичної форми професійного праці» [2, с. 129]. Досягнення трудово-професійної майстерності не можливе без неперервного паралельного засвоєння знань, що є законом розвитку людей [2, с. 113]. Отже, розкриваючи структуру особисто-

сті, Б.Г. Ананьєв складовою особистості як суб'єкта праці вважає професійну придатність і професіоналізм, що безумовно складається з певних особистісних якостей та новоутворень.

Вивчаючи проблему класифікації діяльності, Б.Ф. Ломов звертався до необхідності використання історико-генетичного підходу, який дозволяє здійснювати психологічне проектування різних типів професійних діяльностей і відповідної специфіки професійного навчання [7, с. 198], що фактично свідчить про необхідність аналізу професіоналізму в кожній діяльності за допомогою генетичного підходу. Розвиток професійної майстерності (професіоналізму особистості), на переконання вченого, відбувається спіралеподібно, коли йде досягнення цілі від одного вектора «мотив – ціль» до іншого, який перебуває на новому рівні та реалізовується в діяльності [7, с. 198]. Тобто успішна професіоналізація особистості передбачає динамічні зміни в мотиваційній сфері, можливість прогнозування перебігу діяльності, творчість. Однак Б.Ф. Ломов, звертаючись до цитати О.М. Леонтьєва, слушно зауважує: «Одні й ті ж здібності людини можуть мати різне відношення до її особистості. В одних випадках вони виступають як байдужі, в іншому ті ж особливості істотно входять у її характеристику» [7, с. 307].

Ще одним видатним представником генетичного підходу є С.Д. Максименко, який вивчає особистість у її саморусі, рушійною силою якого є потреба, що з'являється у відповідь на певну нестачу. Відповідно до цього людина протягом успішного професійного становлення відчуває потребу-нестачу, що спричиняє розвиток особистості в тій чи іншій професійній діяльності. У межах однієї з трьох ліній розвитку особистості – встановлення взаємин, інтеграції особистості та розвитку виразності – учений саме в останній бачить витоки професіоналізму, високої майстерності особистості, яка не просто виконує необхідні трудові операції, а у виготовленні кожного продукту діяльності «втілює власну особистість» [12].

Розглядаючи поняття «ідентичність особистості» як складне, багаторівневе цілісне утворення, А.В. Сергєєва на змістовно-особистісному рівні вказує на професійну спрямованість. Тобто науковець вбачає, що професійна спрямованість тісно корелює насамперед із мотиваційною сферою особистості [14, с. 16].

Отже, завдяки структурно-генетичному підходу таке явище, як професіоналізм особистості, розкривається як феномен, що складається з взаємопов'язаних структур-

них елементів (психологічних рис, якостей і властивостей, що відповідають вимогам професійної діяльності), які динамічно розвиваються протягом соціалізації особистості.

Використання **принципу активності**, що розкриває особистість як суб'єкта, який активно перетворює навколишній світ, можна побачити в **діяльнісному підході**. Ученими, які використовують цей принцип у дослідженнях, є К.О. Абульханова-Славська, О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, М.О. Бернштейн, О.М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв, В.А. Петровський, Т.М. Титаренко.

Так, Т.М. Титаренко, надаючи визначення поняття «особистість», розкриває його суть через динаміку, вчинки, «систему спонук, що визначають вибірковість вчинкової активності людини» [15, с. 11]. Найважливішою умовою існування особистості є конструювання власного життєвого світу, детермінантами якого є як зовнішні (плани, цілі, досягнення), так і внутрішні (суб'єктивні інтерпретації) умови [15, с. 20–22]. Тобто адекватна, ефективна побудова життєвого світу зумовлює активне життєздійснення. Водночас науковцем розглядається поняття особистісної самоефективності, яка свідчить про адекватну самооцінку, оптимізм, високу саморегуляцію поведінки, тобто впливає як на зовнішнє, так і на внутрішнє життя. З огляду на сказане досягнення професійних вершин, професіоналізму особистості можливе за умови конструювання відповідного життєвого шляху, конструктивного розв'язання криз та набуття самоефективності.

Г.О. Балл, досліджуючи професійну культуру фахівця, пише, що її досягнення зумовлюється не отриманням певних знань, умінь і навичок, а формуванням професійних ідеалів, цінностей, а також творчим ставленням до діяльності, професійною інтуїцією та загалом духовністю професіонала, яка розкривається в «максимальному спрямуванні здатностей особи (разом із її творчими можливостями) на реалізацію притаманної відповідній професії провідної цінності» [4, с. 233–249]. К.О. Абульханова-Славська розглядає активність як динамічну складову діяльності, що реалізовується в певний час. За існування сприятливих обставин активність зростає, реалізовуючись у професійній діяльності, а за умови докладання певних зусиль і здібностей створює активну життєву позицію [1]. Активність, яка є найвищою формою діяльності, життєвою формою відносин, детально досліджує В.А. Петровський. Науковець вказує: «Діяльність як активність <...> допомагає суб'єкту встановлювати своє панування над світом і над самим собою» [13, с. 297].

Вважаємо, що необхідним етапом аналізу поняття професіоналізму особистості є звернення до діяльнісного підходу, зокрема, до категорії «діяльність» («предметна діяльність»), без якої неможливо розглядати формування особистості взагалі. Розуміння професіоналізму особистості у світлі діяльнісного підходу необхідно розкривати через динамічність структури, її виникнення, формування, розвиток і трансформацію діяльності, а також через такі характеристики, як предметність та осмисленість [16, с. 264]. Зі становленням професіоналізму особистості як діяльності складається динамічна смислова система, що забезпечує стабільність його становлення, тобто розкривається «відношення активності до мотивів» [16]. Завдяки цьому підходу розуміння становлення професіоналізму особистості необхідно розкривати через предметну діяльність, опанування предметної діяльності людиною, яка власним розвитком і трансформацією зумовлює досягнення нових рівнів професіоналізму.

На переконання представників **особистісно-орієнтованого підходу** (О.Г. Асмолова, О.Г. Ковальова, Г.С. Костюка, В.С. Мерліної, К.К. Платонова, В.В. Рибалки та інших), особистість повинна бути предметом аналізу, вона є складним багатоструктурованим феноменом, що складається з таких внутрішніх компонентів, які відображають її зовнішні прояви та визначають перетворення зовнішнього світу. О.Г. Асмолов розумів особистість як таку, що власним інтеріорізованим вкладом зумовлює суспільний розвиток [10]. На думку К.К. Платонова, усе, що відбувається з психікою, її розвиток, формування діяльності визначаються лише особистістю. Багато вітчизняних авторів з огляду на цей підхід розглядають формування ідентичності як найважливіше утворення особистості, бачать вибір професії та професійного шляху такими, що зумовлюють досягнення ідентичності [10, с. 131]. Професійна ідентичність виступає інтегративним показником особистості, у якому синтезовано як реальні здатності, так і певні інтенції, що можуть «розвернутись» у реальну структуру за найбільш сприятливого збігу обставин [10, с. 133]. За словами В.С. Мерліної, особистість є інтегрованою індивідуальністю: «Усе індивідуальне в особистості, виникаючи на ґрунті психічних властивостей індивіда, формується залежно від її певних соціально-типових відносин. Індивідуальне та соціально-типове – це не різні групи властивостей особистості, а різні сторони одних і тих же властивостей» [10, с. 198].

Покладаючись на поняття особистості як «системи систем, що має складну структуру», надане Г.С. Костюком, В.В. Рибалка розробив концепцію психологічної структури особистості, до якої увійшли три виміри: соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та генетичний [11, с. 32–33]. Ця концепція має практичне значення. В.І. Осьодло звертає увагу на недостатність дослідження особистості з точки зору динаміки розвитку її суб'єктності, особливо протягом професіоналізації. Тому науковець пише, що процес професіоналізації зумовлюється інтеграцією, синтезом «можливостей, здібностей та активності особистості <...> та вимог діяльності» [8, с. 131]. Згідно із цим підходом становлення професіоналізму особистості варто розглядати як процес становлення особистості професіонала як суб'єкта діяльності, що має складну структуру, складові якої зумовлюються професіоналізацією.

Дослідженням особливостей розвитку людини протягом професійного становлення займаються такі вчені, як Л.І. Анциферова, А.С. Борисюк, О.О. Горова, Т.Є. Гура, Е.Ф. Зеєр, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, О.Ю. Пряжнікова та інші, у межах **концепції становлення особистості в процесі професіоналізації**. Так, Л.І. Анциферова вважає, що саме в професійній діяльності відбувається справжній розвиток особистості: «У ході професійного становлення особистості відбувається розширення та збагачення всієї системи життєвих відносин людини, яка піднімається на новий рівень соціального буття, досягаючи переживання повноти життя й емоційного благополуччя» [3, с. 20]. В основі професійного становлення О.О. Горова бачить професійний розвиток і творчий саморозвиток у професії. Важливим аспектом при цьому вона називає «пріоритет соціальної ситуації для становлення суб'єкта» як професіонала [5, с. 10]. Науковець стверджує: «Процес професійного становлення <...> як такий, що конструюється в ході взаємодії, соціального порівняння та активної творчої побудови соціальної реальності <...>» [5, с. 31].

На думку Т.Є. Гури, протягом засвоєння основ, вимог та особливостей професійної діяльності відбувається формування професійного мислення, тобто професіогенез зумовлює формування необхідних професійних конструктів професіонала [6]. Активно займаючись проблемами професійного самовизначення, О.Ю. Пряжнікова розкриває наявність професійної ідентичності як умови досягнення професіоналізму на певному етапі професіоналізації [9, с. 113]. Водночас автор наголошує на важливості

усвідомленого, самостійного вибору професії, що зумовлює професійний розвиток у подальшому житті особистості.

З огляду на наведену концепцію становлення професіоналізму особистості майбутнього інженера є динамічним процесом, що триває від етапу оптації та сприяє розвитку важливих професійних конструктів за умови взаємодії особистості із соціальним середовищем.

Загалом проблему психології становлення професіоналізму особистості можна обґрунтувати за допомогою досить великої кількості методологічних підходів, проте наведені, на нашу думку, є такими, що розкривають основи окресленої тематики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз теоретико-психологічних принципів і методів дозволив розкрити проблему психології становлення професіоналізму особистості майбутнього інженера. Зокрема, було використано діяльнісний підхід, особистісно-орієнтований підхід, концепцію становлення особистості в процесі професіоналізації, генетичний принцип і принцип системності, принцип активності. Проведений аналіз свідчить про відсутність системного підходу до визначеного поняття, що зумовлює подальші розвідки щодо його систематизації та розкриття, у тому числі в межах інших психологічних підходів, що дозволить визначитись із провідною концепцією аналізу проблеми становлення професіоналізму особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
3. Анциферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л.И. Анциферова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Ин-т психологии РАН, 2006 – 512 с.
4. Балл Г.О. До аналізу ціннісних складових професійної культури особи / Г.О. Балл // Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало. – Ченстохова ; К., 2008. – № 10. – С. 233–249.
5. Горова О.О. Психологічні основи професійного становлення майбутніх архітекторів і будівельників : автореф. дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.О. Горова. – К., 2014. – 40 с.
6. Гура Т.Є. Психологія розвитку професійного мислення у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.07 / Т.Є. Гура. – К., 2014. – 40 с.
7. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.

8. Осьодло В.І. Особистість і діяльність у суб'єктному вимірі / В.І. Осьодло // Наукові записки Харківського університету повітряних сил. Серія «Соціальна філософія, психологія». – 2008. – Вип. 2. – С. 128–133.

9. Пряжнікова Е.Ю. Проблема професійного становлення личности / Е.Ю. Пряжнікова, Т.А. Егоренко // Современная зарубежная психология. – 2012. – № 2. – Т. 1. – С. 111–122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psyjournals.ru/jmfp/2012/n2/52291.shtml>.

10. Психологія особистості : [словник-довідник] / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.

11. Рибалка В.В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого / В.В. Рибалка. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 218 с.

12. Максименко С.Д. Генетико-психологічна теорія народження, зростання та існування особисто-

сті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://maksymenko-psychology.org.ua/sites/default/files/praci/Tvory/Statyya_-_Genetyko-psyhologichna_teoriya_narodjennya_zrostannya_ta_isnuvannya_osobystosti.doc.

13. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов-на-Дону, 1996. – 272 с.

14. Сергеева А.В. Психологія становлення інтегральної ідентичності особистості : автореф. дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.01 / А.В. Сергеева. – О., 2013. – 39 с.

15. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості : [навч. посібник] / Т.М. Титаренко. – К. : Каравела, 2013. – 372 с.

16. Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии: школа А.Н. Леонтьева / под ред. А.Е. Войскунского, А.Н. Ждан, О.К. Тихомирова. – М. : Смысл, 1999. – 429 с.

УДК 159.9.075

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОПІЗНАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Подкоритова Л.О., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

У статті представлено результати початкового етапу дослідження особливостей самопізнання майбутніх фахівців соціономічної сфери на вибірці студентів-психологів. Досліджено такі елементи самопізнання, як самооцінка, самосприйняття, рефлексія, самоаналіз. Виявлено, що рівень самопізнання досліджуваних є середнім.

Ключові слова: самопізнання, фахівець, студент, соціономічна сфера, рефлексія, самооцінка, самоаналіз, самосприйняття.

В статье представлены результаты начального этапа исследования самопознания будущих специалистов соционической сферы на выборке студентов-психологов. Исследованы такие элементы самопознания, как самооценка, самовосприятие, рефлексия, самоанализ. Обнаружено, что уровень самопознания испытуемых является средним.

Ключевые слова: самопознание, специалист, студент, соционическая сфера, рефлексия, самооценка, самоанализ, самовосприятие.

Podkorytova L.O. THE RESEARCH OF THE SPECIFICS OF SOCIONOMIC SPHERE FUTURE SPECIALISTS' SELF-KNOWLEDGE

The results of initial research of self-knowledge of socionomic sphere future specialists at the sample of students-psychologists are presented in the article. It has been discovered the following elements of the self-knowledge: self-appraisal, self-perception, reflection, self-awareness. It has been found out that the level of self-knowledge of investigated students is average.

Key words: self-knowledge, specialist, student, socionomic sphere, reflection, self-appraisal, self-awareness, self-perception.

Постановка проблеми. Сучасні умови життя висувають високі вимоги до спеціалістів будь-якої сфери професійної діяльності. Сьогодні ефективно діючим є спеціаліст, здатний до постійного професійного розвитку та зміни себе відповідно до професійної ситуації. У зв'язку із цим актуаль-

ності набуває питання формування адекватного ставлення до себе, гарне розуміння й знання себе, своїх сильних і слабких сторін як фахівця. Розвиток самопізнання є основою професійної ідентичності, особистісно-професійного розвитку, професійного становлення та самовдосконалення фа-